

Архитектура и скулптура моравске Србије (1371–1459)

Задужбине властеле кнеза Лазара

**Црква Богородичиног Ваведења
Манастир Велуће**

Манастир Велуће налази се у истоименом селу, на обронцима планине Гоч, десетак километара југоисточно од Трстеника и 22 километра од Крушевца.

Данашњи манастир Велуће називан је и Сребрница по оближњој речици.

Време настанка Велућа

Подизање и осликавање цркве Ваведења био је подухват чланова извесне племићке породице. О њеном оснивању нису очувани писани извори, али сам манастир је добро очуван.

Уз владарске портрете на јужном делу западног зида наоса нема више натписа.

Владар и владарка немају круне и стога се они посматрају као обласни господари у временима непосредно након нестанка династије Немањића 1371. године. Кнез Лазар је од 1373. године држао долине Западне, Јужне и Велике Мораве и зато се у приказаним суверенима обично препознају кнез Лазар и кнегиња Милица и то, пошто нису насликани са мушким потомцима, у доба пре рођења старијег сина Стефана. У погледу представљених владара, мишљења истраживача су већином сагласна.

**владарска композиција
(јужни део западног зида наоса)**

ктиторска композиција
(северни део западног зида наоса)

Ктиторска композиција налази се на северном делу западног зида наоса. На портретима је исказано да је ктитор жена покрај које стоји мушкарац, вероватно њен супруг. Пошто је ктиторкин лик потпуно уништен, није могуће проверити, на основу поређења боје инкарната, да ли је мушкарац у време сликања био жив. Прикладније је мишљење да супруг није био жив од мишљења да није учествовао у ктиторству, што би било посве необично

Владимир Петковић, а за њим и још неки истраживачи, сматрали су да би црква могла бити идентична са храмом светог Николе у Сребреници, а њен ктитор извесни војвода Никола са женом Видославом, који је поменут око 1395–1400. године у једној повељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) и њених синова. Будући да се у тој повељи Видослава помиње као "сродница наша", ктитор Велућа био би личност блиско везана за владајућу кућу, а том закључку иде у прилог и необична сличност Велућа са Лазарицом, како у погледу плана и елевације, тако и у погледу пластичне декорације. Гордана Бабић је сматрала да је ктиторка цркве била најстарија Лазарева кћерка Мара, и да је уз њу, на северној страни западног зида наоса цркве био насликан њен супруг Вук Бранковић. При томе Гордана Бабић датује живопис у време између 1373. и 1377. године.

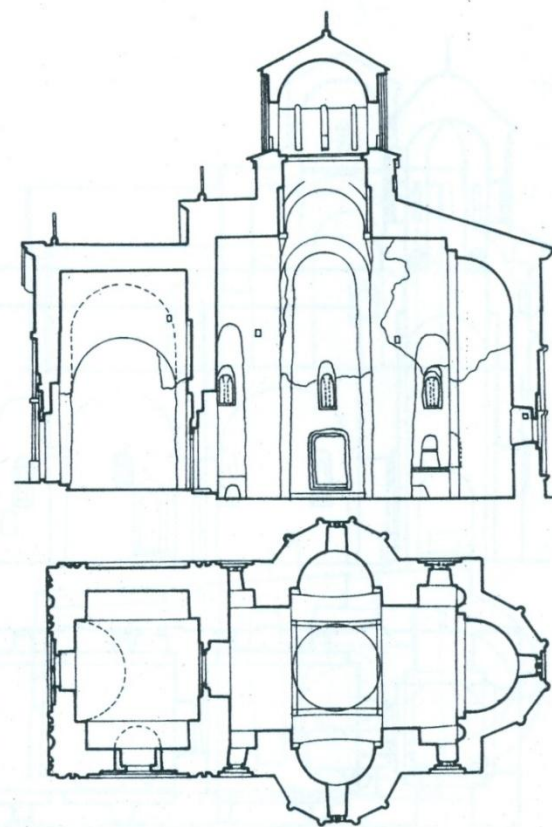
Без обзира на то која је од претпоставки о ктиторима тачна, чини се да је црква у Велућу саграђена пре Лазарице, крајем седме или почетком осме деценије XIV века.

Архитектура велућке цркве

Велуће је саграђено по схеми која је веома блиска плану Лазарице. Основа сажетог триконхоса са куполом.

Светилиште се састоји од олтарске апсиде (споља петостране и изнутра полукружне) и ниша протезиса и ђаконикона.

Припрата је правоугаоне основе. Првобитно је, поред портала на истоку и западу, имала и портал на југу. Претрпела измене у висини свода.

10 ВЕЛУЋЕ

0 1 2 3 4 5м

западна фасада Велућа

Скулптурална декорација велућке цркве

Зидана је каменом пешчаром и опеком, са наглашеним спојницама малтера. Начин грађења је рустичнији него код Лазарице. Фасаде су, међутим, накнадним малтерисањем доста измењене (у време кнеза Милоша обновљене су и споља осликане горње зоне храма).

Фасаде су рапчлањене хоризонталним кордонским венцима и вертикалним стубићима, а архитектонски отвори украшени пластичном декорацијом у облику преплета двочлане траке и зооморфним мотивима.

Пластична декорација која прекрива архиволте, розете, оквире прозора и врата и по концепцији и по иконографији има велике сличности са пластиком Лазарице, чак постоје и непосредне аналогije у пластичној обради појединих прозора. Највећа сличност може се констатовати између пластичног украса западног прозора јужне фасаде Велућа са декорацијом источног прозора јужне фасаде цркве Светог Стефана у Крушевцу.

Такође је на Велућу изузетно и то што се пластична декорација јавља и на соклу у виду два испреплетана тордирана ужета, односно једног дебљег на олтарској апсиди.

источна фасада Велућа

северна фасада Велућа

олтарска бифора Велућа

монофора на северној фасади Велућа

Програм велућке декоративне пластике

Репертоар пластике у Велућу чине већ познати мотиви: углавном двочлани преплет који густо и у компликованим схемама орнамената испуњава оквире прозора и врата, тордирано уже, стилизовани лиснати и цветни мотиви уоквирени врежама, и животињске представе декоративног типа.

Ђурђе Бошковић је сматрао да су свакако неки од мајстора Лазарице клесали пластику Велућа, јер је по њему сродност између ова два споменика очигледна и у техничкој и стилској обради.

Ово мишљење се свакако може прихватити, уз напомену да је пластика Велућа много рустичније изведена од оне на Лазарици, као да је цртана слободном руком и донекле ноншалантно.

Богородичина црква
Манастир Наупара

Богородичина црква у селу Наупара налази се на
обали реке Расине код Крушевца. Ктитор јој је непознат.

Време настанка Наупаре

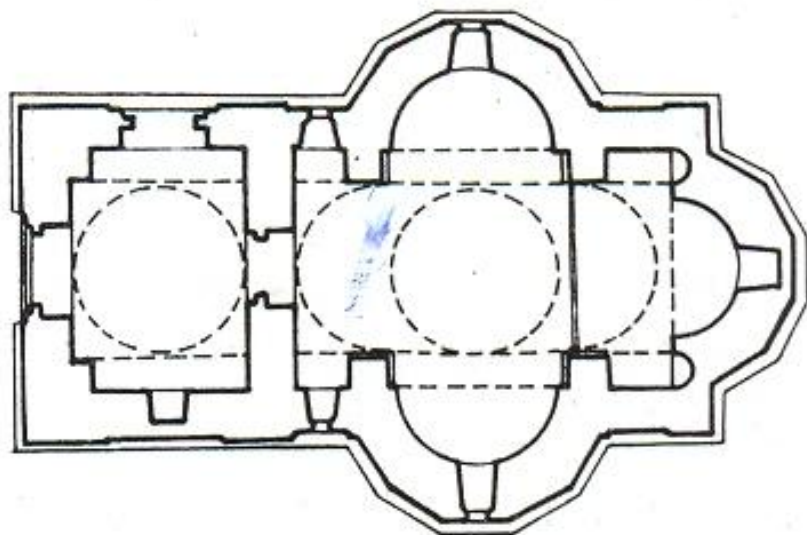
Са сигурношћу се зна да је Наупара била придворна властеоска задужбина.

О њој се сазнаје из оснивачке повеље Дренче коју је у Жичи 02. марта 1382. издао кнез Лазар са патријархом Спиридоном. Он је монаху Доротеју и његовом сину, јеромонаху Данилу, одобрио оснивање манастира Дренче. Ктитори су својој новој задужбини *поклонили двор у Наупари са придворицом*. тако се закључује да је Наупара била првобитно придворна црква, и да је морала бити подигнута до 1382, када је постала метох млађе задужбине.

Претпоставља се да је сазидана седамдесетих година XIV века, у време кнеза Лазара, по узору на Лазарицу, чија градња је отпочета 1377, мада постоје мишљења да је Наупара старијег датума.

Датовање отежава лоше стање првог слоја живописа, а на основу стилских карактеристика компарације су прављене са Руденицом и Велућем.

Ипак, на основу оснивачке повеље Дренче и сачуваних делова ктиторске композиције са јужог зида припрате, приближно се могу датовати старије фреске.

Архитектура наупарске цркве

Триконхална основа комбинована са сажетим уписаним крстом, са куполом над наосом која почива на прислоњеним пиластрима. Црква има припрату са кулом звоником на спрату.

Архитектонски је током времена доста преправљана, тако да је и од њене оригиналне пластичне декорације преостало само нешто фрагмената.

Према архитектонској структури слична је Лазарици

Скулптурална декорација наупарске цркве

Наупара је грађена грубо тесаним комадима камена. Претпоставка је да је храм грађен грубим комадима камена зато што је био фрескомалтерен тако да опонаша ћелијаст начин зидања, о чему сведочи и сачувани фрагмент ктиторског модела. Фреске су рађене црвеном бојом на светлој окер основи, а остаци сликаних шах поља видљиви су и на вишим деловима фасаде.

Фасада је хоризонтално рашчлањена уз помоћ два кордонска венца, а вертикално прислоњеним плитким лезенама које носе архиволте; оне уоквирују розете на прочељу и бочним зодовима приправе.

Плитка рељефна декорација је највише груписана око архиволти и розета, од којих се посебно истичу оне на западној фасади; према устаљеном решењу, у вишој зони је розета већег, а у нижој мањег пречника.

западна фасада Наупаре

велика розета на западној фасади Наупаре

Велика розета на западу уоквирена је крстастим лончићима, а неколико концентричних кружних оквира испуњено је наизменично мотивима палмете и вишечланим преплетеним тракама; из цветног средишта радијално креће дванаест танких стубића, од којих је сваки завршен проширењем у ком је плиткорелефно обрађен мотив – двоглави орао, кентаур, серафим, цвет и непознате животиње.

мала розета на западној фасади Наупаре

Доња розета уоквирена је архиволтом начињеном од вишечланих преплетених трака, која почива на завршцима кордонског венца. Осим нешто једноставнијег оквира, њен средишњи део је решен на истоветан начин као код горње. Радијални стубићи претежно су на крајевима завршени флоралним, животињским или мотивом људске главе.

розета на јужној фасади припрате Наупаре

розета на северној фасади припрате Наупаре

Програм наупарске декоративне пластике

Декоративна пластика Наупаре по мотивима и стилској обради сродна је пластици Лазарице, али пошто је у питању задужбина скромнијег ктитора, мања по димензијама, то је сасвим разумљиво што је и обрада њених фасада далеко од оне префињености и богатства пластичног украса, остварених на Лазаревој задужбини у Крушевцу.

Не нарочито вешт и врстан мајстор пластику Наупаре више свео на површину и цртачком дао предност над пластичним. Он је применио већ раније виђене мотиве на фасадама нових цркава у Поморављу, понешто их обогатио и прихватио нов скулптурални стил. Међутим, везаност за традицију онемогућила га је да се вине до висина мајстора Раванице и Лазарице.

**Црква Богородичиног Ваведења
Манастир Дренча**

Манастир Дренча, данас у рушевинама, налази се у истоименом селу, у близини Александровца.

О ктиторима, монаху Доротеју и његовом сину Данилу, зна се на основу повеље која је издата у Жичи, а коју су одобрили кнез Лазар и патријарх Спиридон 02. марта 1382. године.

Повељом је Дренчи даровано око 30 села која су припадала крушевачкој и браничевској области, укључујући и Наупару са придворном црквом. Толико велики број села које је ктитор приложио манастиру, говори да је он пре монашења вероватно био угледни властелин.

На основу тог датума, изградња храма се смешта најраније у 1379, а најкасније у 1382. годину.

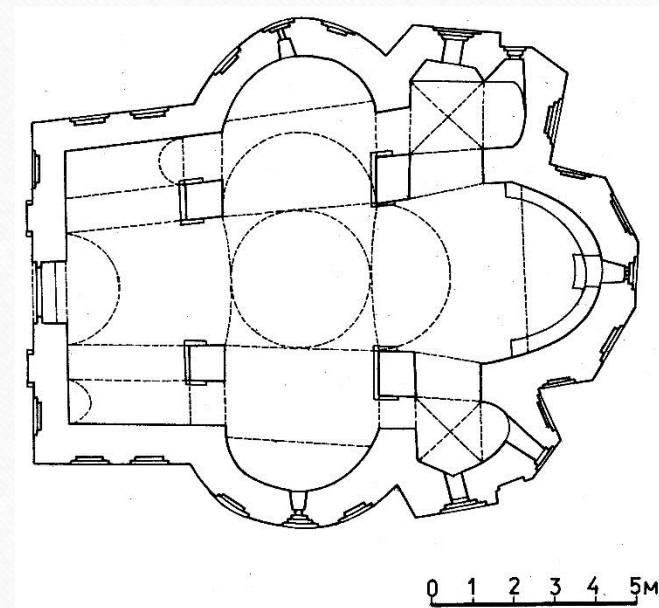
Архитектура Дренче

Основа сажетог триконхоса са куполом која почива на слободним ступцима и троделним олтарским простором; основа се шири од запада ка истоку. Олтарска конха је споља петострана, а апсиде проскомидије и ђаконикона четворостране, док су певничке конхе бочно од наоса полукружне. Проскомидија и ђаконикон су крстасто засвођени.

Црква је страдала за време турске власти 1454. године, када је уништен и живопис.

Пошто је једна од првих моравских грађевина, омогућава сагледавање развоја архитектонске концепције и декоративне пластике.

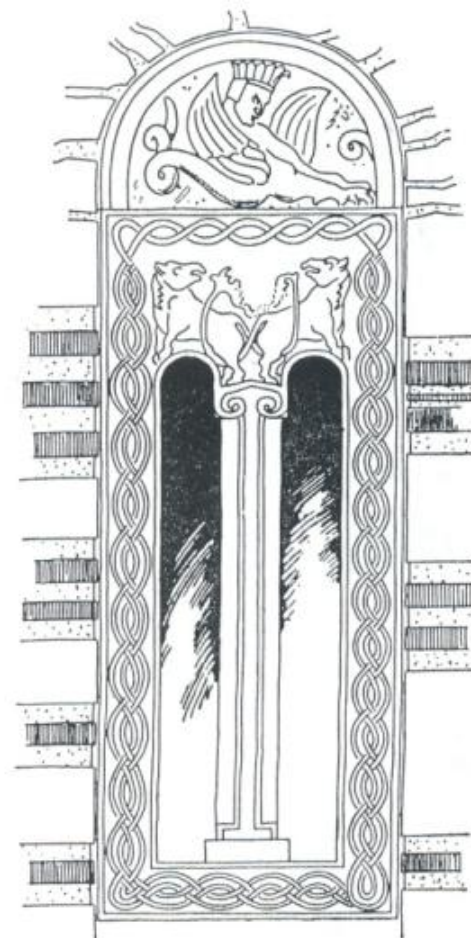
Скултурална декорација Дренче

Храм је зидан комбинацијом сиге и опеке. У обради њених фасада назире се Раваница као узор. Пластична декорација цркве била је веома богата, о чему сведоче сачувани делови: орнаментисани оквири олтарске бифоре и два бочна прозора на певничким апсидама.

Клесани украс углавном је распоређен на допрозорницима и чине га људке и животињске фигуре, флорални мотиви и геометријски преплети. Првобитни скулпторални украс је некада био бојен.

Најупечатљивија је олтарска бифора у чијем тимпанону је представа фантастичне звери дугог савијеног репа, крилима и људским ликом и круном; при врху колонете изведене су фигуре два лава.

Основом и елементима секундарне пластике, Дренча представља најранију фазу тзв. моравске уметничке епохе.

Сл. 2. Олтарска бифора, Дренча (А. Дероко)

олтарска бифора Дренче

Програм декоративне пластике Дренче

У целини посматрана, пластика Дренче по нивоу техничке и стилске обраде далеко заостаје за пластичним украсом репрезентативних моравских споменика. Невештине у цртежу облика дошле су до изражаја на свим поменутих прозорским оквирима. Па иако је исклесао понеки нов мотив, као што је фигура харпије на олтарској бифори (тело аждаје, лавље шапе и глава жене овенчане круном), њен градитељ често се присећао преживелих мотива рашке скулптуралне декорације (Људска маска из чијих уста извире лозица, затим лозица са плодовима).

**Црква Богородичиног Ваведења
Манастир Нова Павлица**

Манастир Нова Павлица се налази у близини села Павлица, крај Рашке, на западним падинама Копаоника, у близини реке Ибра. Недалеко од Нове Павлице налази се стара Павлица и остаци тврђаве Брвеник. Павличко насеље припада Брвеничкој жупи, средњовековној жупи чије је средиште био град Брвеник. Брвеничка жупа је била густо насељена у средњем веку захваљујући рудном богатству.

Ктитори Нове Павлице су браћа Стефан и Лазар Мусић, синови великог челника цара Душана, Мусе, и Драгане, сестре кнеза Лазара.

У манастир се повукла и замонашила Драгана, која је у њему и преминула као монахиња Теодосија.

Породица Мусић

Муса је дошао у брвеничку област 1363. године (по одобрењу цара Уроша, што се зна на основу једне сачуване повеље, заменио је са кнезом Војиславом Војиновићем град Звечан и жупу за град Брвеник и жупу). Признавао је Лазарево покровитељство. Последњи помен Мусе - 1381. година када кнез Лазар потврђује Мусин дар манастиру Светог Пантелејмона на Светој гори. Вероватно је убрзо након тога родоначелник породице Мусић умро

Као и бројна друга властела из друге половине XIV века, Стефан и Лазар Мусић се спомињу на натписима под титулом господин. Титула је била скромна и тешко је одредити њен хијерархијски положај унутар Лазареве кнежевине. Ипак, као кнежев сестрић и верни велможа, могуће је да је Стефан Мусић уживао виши статус него што је то било одређено формалним обележјима.

За разлику од већине властеле, народна поезија сачувала је сећање на Мусиће и њихово витештво у епском циклусу о Косовском боју. Српски средњовековни списи о кнезу Лазару потврђују податке из народне поезије – оба брата су часно погинула у великом боју на Косову. Потоњи српски патријарх Данило III у *Повесном слову о кнезу Лазару* (1393-1395) говори о путу преноса моштију кнеза Лазара из Приштине у Раваницу, које су, на путу до тамо, 1392. године, препочинуле у Новој Павлици у цркви Ваведења Богородичиног, крај гробова његове сестре и синова њених. Археолошким истраживањима потврђено је да су браћа сахрањена испод својих портрета што Нову Павлицу чини гробном црквом сестрића кнеза Лазара, браће Мусића.

Време настанка Нове Павлице

О изградњи цркве не постоје подаци у историјским изворима.

1381. година тј. последњи помен Мусе узима се за доњу границу, с обзиром на то да се у Новој Павлици Муса не помиње као ктитор.

1387. година узима се за горњу границу услед натписа уз ктиторе – Лазарева титула и мајка браће Мусића, Драгана, помиње се са својим световним именом (након завршетка цркве, Драгана се замонашила у тек основаном манастиру као монахиња Теодосија).

Иако ктиторска композиција отвара бројна питања, од којих многа још увек нису решена, вероватно је, почетком девете деценије XIV века, старији син Стефан, заједно са млађим братом Лазаром и мајком, започео је грађење нове цркве на поседу наслеђеном од оца.

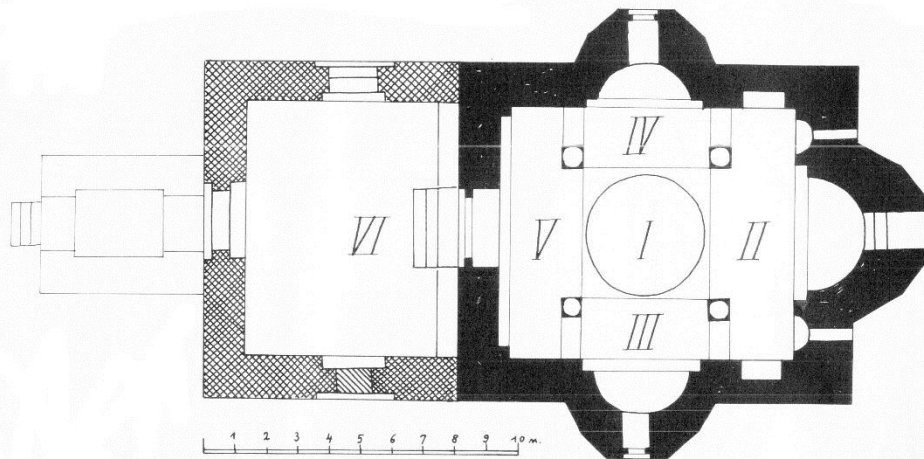
**ктиторска композиција
(северни део западног зида наоса)**

Архитектура Нове Павлице

Правоугаона грађевина са уписаним крстом и три апсиде на крајевима кракова (апсиде споља петостране, изнута полукружне) – развијен триконхос. Купола почива на четири слободна стуба. Припрата има веома плитку слепу калоту. Из припрате у тавански простор долазило се, пре зидања звонка, степеништем кроз масу северног зида (ту је првобино била катихумена).

Звоник је масивна грађевина призидана уз западни зид припрате крајем XIX века. Има приземље кроз које се улази у припрату и три етаже, на трећој су звона

Нова Павлица припада низу моравских споменика са Раваницом на челу – моравска школа српске средњовековне монументалне архитектуре. Међутим, очигледно овде није изостао утицај блиских рашких споменика из слива Ибра.

Скулптурална декорација Нове Павлице

Цела грађевина озидана је каменом (облутком, притесаним каменом и сигом). У зидовима је уочено доста сполија (рецимо добро обрађене мермерне надгробне плоче узидане као грађевински материјал), можда са тада делимично срушене Старе Павлице. Црква је споља малтерисана и окречена. Остаци малтера са фасада из времена када је већ сазидана припрата показују да је направљена са доста кречњака у који је додата плева

Ни наос ни припрата немају уобичајени сокл у доњој зони.

Црква је данас покривена лимом што је решење из XX века (раније вероватно керамида).

северна фасада Нове Павлице

Некада су постојала три портала на припрати. Портал на западу делимично је измењен.

Прозорски оквири на најстаријем делу цркве - монофоре и бифоре. Прозорске оквире првобитно су затварале транзене с окулусима – разнобојним стакленим дисковима (временом нестале).

Оквири врата и прозора мермерни. Врло мало декоративних елемената.